

CSEKE PÉTER

Páskándi Géza égi vendége

– avagy: Csokonai „lírai világszelídítése”

1.

Szerb Antal mondotta volt Aranyról: ha elveszne minden írás a magyarságról, Arany műveiből rekonstruálni lehetne az egész nemzet életét, szellemiségét. Ha nem ismernők a Csokonai előtti költészetet – döbben rá a hetvenes évek elején Páskándi –, akár hátrahagyott verseiből ki tudnók következtetni az előzmények hangulat-, gondolat-, téma- és formavilágát. *A vándor-líra*, a betűsírjában tetszhalottá vált posztumusz Páskándi-mű feltámasztása során a költő Csokonai-élménye volt rám a legnagyobb hatással. Amit csakis azzal magyarázhatok, hogy annak a „mennyei kávéháznak” a legbensőbb termében, ahol *A vándor-líra* szerzője a magyar költészet szürreális-groteszk versvonalatának égi vendégeit fogadta, Csokonai ült a páholyában.¹

„Homlokomon vagyon fölkelő fényes nap, / Oldalamon vagyon árdéli szép hold, / Jobb vesémen vannak az égi csillagok. / Hej, regü lejttem, regü lejttem!” E későn lejegyzett regösének egyik legkorábbi változatában fedezi fel Páskándi a kozmikus anatómiát, pontosabban: az emberi anatómia térbe vetítését; jelképeül ember és világ, emberi test és természet megbonthatatlan egységének. A pogány kori líra ugyanis a hit fenntartója volt, egyszersem ott kavarog benne az akkori emberi tudás: mítosz, természet, ősbölcsesség. Amikor a szellemnek még nem volt „munkamegosztása” – fejtette ki –, a líra hordozott mindent. Ebben az állapotában – válik szemléletessé érvelése – „in flagrant láthatjuk a lírát”, amint „ősi, minden eszellemi funkcióját gyakorolja”; vagyis: „a tudománynak, a filozófiának, a hitnek, a sejtelennek képekbe, metaforákba, hiperbolákba jelenítését”.² A lírikusok századokon át „legszívesebben” a szívet fogadták be a maguk konvenció-rendjébe.³ A szívhez viszonyítva a vese meghökkentően groteszk lírakép – folytatja értelmezését *A vándor-líra* szerzője. Amikor a motívumvándorlás során visszatér az a felismerés, hogy az emberi test és az univerzum struktúrája hasonló, Páskándi intuíciója meglepő összefüggéssel ajándékoz meg. „A földi, az emberi benépesíti az ürességet – olvashatjuk a gépelt szöveg golyóstollal átjavított változatában –, ezek olykor helyet cserélnek: az emberbe jön az égi: »csillagszerű« lesz.”⁴

A világszelídítés azonban csak a kezdetek kezdetén volt a költészet kizárólagos privilégiuma – tér vissza fentebbi értelmezéséhez Páskándi. Megfigyelései révén később ugyanis rájön, hogy a líra benső szelleme a tudományban is érvényesül. Hiszen akármely tudományos képlet voltaképpen nem más, „mint a világ emberi fogalmakba, ember kitalálta jelekbe, humánus kódba való foglalása”; „tartsd szelídnek az anyagot, hogy uralkodhass rajta”. Vagyis: az anyag megismerhető, „beleszelídíthető az emberi értelemben”.⁵

A legősibb forrásvidékről indul tehát Páskándi, amikor a lírai „lélekvándorlás” bemutatására vállalkozik. Alighanem a feledésre ítélt apokrif imák és regösének értéktartományait visszahódító *Hegyet hágék, lőtőt lépék*⁶ hatására. Emlékezetem szerint a hatvanas évek végén, a hetvenes évek elején Erdélyi Zsuzsanna felfedezései bizonyos értelemben felérték az akkori tudati erőter robbanásszerű

kitágításával. „Ezek a legtisztább népköltészeté vedlett imák – ámuldozott az olvasás mámorában Juhász Ferenc – nemcsak történeti múltunk, de költészeti múltunk [...] lángoló aranyleletei, erejük, ígézetük, tisztaságuk, mint az aranylánccoké és a tiszta csontoké.”⁷ Az archaikus kultúra értékeinek feltámasztásáért küzdő Csoóri Sándor is eszméltetően hatott nemzedékemre: az idő betemetett rétegei alól kiásott kincsek révén a „korai magyar középkorral s folytatásként a rákövetkező századokkal kerülhetünk megejtő közelségbe”.⁸

Akkortájt egy ideig a magyarországi irodalmi folyóiratok bejuthattak Erdélybe – így az Új Írás és az Élet és Irodalom is, amelyekben Juhász és Csoóri érdemben méltatta Erdélyi Zsuzsanna tizenhét évi munkáját. Páskándi ráadásul „megejtő közelségbe” kerülhetett a regöléssel *A vándor-lírának* 1971-től helyet adó irodalmi hetilapunk, az Utunk hasábjain is: *Porka havak esedesnek – de hó reme, róma. / Nyúlak, rókák játszadoznak – de hó reme, róma...* Ezt már csak azért is illett megemlítenem, mert Faragó József folkórkutató, a későbbi akadémikus a szülőföldemen, Kénosban jegyezte fel a regölés szövegét.⁹ Neki köszönhetően ismerem meg magam is ezt a téli természetvarázsló népszokást, amelynek eredete egészen a magyar őstörténetig nyúlik vissza.

2.

Kétszáz évvel Csokonai születése után Erdélyben ketten foglalkoztak behatóan a felvilágosodás költőjének életművével: Jancsó Elemér, a korszak irodalomtörténetének egyetemi előadója,¹⁰ illetve Páskándi Géza, aki a börtönévek után a fényimádók mohóságával kereste a ráció üzenetét. Nem az irodalomtudós tájékozottsága lepett meg, hanem a költő felismerése: Csokonai nélkül Ady nem juthatott volna föl a csúcsra.

Nem hiszem, hogy másodéves egyetemi hallgató korában Páskándi eljár Jancsó professzor – valljuk be: eléggé unalmas – előadásaira,¹¹ ám annál jobban tisztelte az irodalomtudós munkáit.¹² Jancsó ugyanis nem tartozott a bezáputt szobatudósok közé, Páskándi kortársaként maga is benne élt az eleven „irodalmi jelenben”. Ady halálának ötvenedik évfordulóján például erőteljesen cáfolta Székely János és Szilágyi Domokos meghökkentő kinyilatkozását, miszerint Ady immár csak irodalomtörténeti nagyság, az idő kikezdte életművének esztétikai értékeit. Legalábbis részben.¹³ Páskándi ebből az 1969-es vitából indul ki, amikor megírja a világlírára kitekintő kétrészes tanulmányát, az *Ady ura – a jelképet*,¹⁴ amelynek az volt a felhangja és végső kicsengése, hogy *Adyban jut Csokonai attitűdje nagyobb csúcsra*. Amit akár *A vándor-líra* előhangjának is tekinthetünk. Nemcsak szemlélete okán, de mert – hátrahagyott feljegyzései szerint – maga jelölte ki ezeknek a szövegeknek a helyét a lírai lélek-vándorlásában.

Jancsó Elemér az Erdélyi Magyar Nyelvmívelő Társaság iratait gyűjtve 1937-ben fedezi fel a nyelvféltő/nyelvvédő költőt, aki „miközben a magyar nyelvet dicsőíti, Arankához írt levelében annak közeli pusztulását jósolta meg. Csak Transzilvániától vár valamit, ahol a magyar nyelv lelkes művelői megingatták a közönyt.”¹⁵ Az 1939-ben írt nagy ívű Aranka György-tanulmányában már kora legnagyobb magyar lírikusának tartja az európai gondolkodású Csokonait.¹⁶ Belsővé válik az irodalomtudós hangja, amikor idézi: „Boldog vagy oh kised Erdély, bár a csinos Európának legvégsőbb szélén fekszel is... Mi csak igyekezni akarunk, nektek munkálkodni is lehet. Munkálkodjatok!”¹⁷ A költő születésének 200. évfordulóján Jancsó azt sürgette, hogy Csokonai vagy Kazinczy jobb megis-

merése érdekében a vizsgálatnak ki kell terjednie a kor bölcseleti, képzőművészeti, zenei, természettudományi törekvéseinek életművükre gyakorolt hatása vizsgálatával.¹⁸

Ez már Páskándi pászmája.

Ám előbb jelezni szeretnők, hogy mindketten az induló Nyugat első számában megjelent Ady-cikkre vetették „vigyázó szemüket”. A *magyar Pimodánból* idézik: „Csokonai Vitéz Mihály unokájának érzem és tudom magam: veszettül európaiatlan magyarnak, aki kacagtató fanatizmussal és komolysággal él-hal Európáért. Csokonaiban, Csokonai egy-egy versében babonásan megérzem azokat a szavakat, amelyek csak dőzsölés után pattanhattak ki egy lázas és meggyötört idegrendszer pörölymunkájából.”¹⁹

Az idézés oka azonban különböző.

Páskándi nem irodalomtörténeti elveket követ: filozófiai magaslatról tekint irodalomra és tudományra. Halála előtt is az esszé „fölte szükséges voltáról” elmélkedett, amikor az 1973-ban előkerült korábbi Bretter-kritika kapcsán leírta: „Ha mélyebben beletekintünk, az esszé műfaja is szimbiotikus: hasznos a költészetnek, mert kissé »fogalmásítja«, és kifizetődő a tudománynak, mert kiragadja az olykori földhözragadtságából.”²⁰

Szimbiotikusan töltik fel egymást „erőnléti készletekkel”.

3.

„Egy intellektuális erőfeszítés pszichológiai regényének” nevezte Páskándi *A vándor-líráját*. Nem türtöztette magát – vallja önironikusan –, mindent leírt, ami valaminek a kapcsán eszébe jutott. Ebből adódik ennek a lírai lélekvándorlásnak a kettős kísérleti jellege is: „kísérlet egy gondolat viszonylagos végiggondolására, és kísérlet a szabad asszociációk és az intuíciók [...] bemutatására”.²¹ A kötet törzsanyaga (270 könyvoldal) hét nagy fejezetre épül: I. *A motívumok „kísértete”*; II. *A „zongora billentyűi”*; III. *A magyar lírai látás három nagy korszaka*; IV. *Balassi hátranéz, majd felénk fordítja arcát*; V. *Csokonai „világszelídítése”*; VI. *Ady-előzmények – Csokonaitól s még előbb*; VII. *A minden eszközök meghódítása*. Ezek közül 119 lapra rúg a *Csokonai „világszelídítése”*. Ekkora „kifutási térre s időre” volt szüksége Páskándinak ahhoz, hogy a lírai „lélekvándorlás” 14 stációjában hangot adjon a maga Csokonai-élményének; ahhoz, hogy kimutassa: Csokonai nem a „semmiből” pattan elénk teljes költői arzenáljával, mint Pallasz Athéné Zeusz fejéből, gyakran visszatekint, „míg majd ő is a huszadik század felé fordítja arcát”.²²

Páskándi először a Balassi előtti költészetre tekint vissza, majd a Balassi utánira, illetve a közvetlenebb Csokonai-elődökre. A második nagy korszak középpontjában Csokonai lírai világteremtése áll, ezt követi a Csokonai- és Berzsenyi-utódok számbavétele. A harmadik korszakot az Ady előttiék, Adyék, az Ady utániak töltik ki.

„Balassi hátranézett, majd felénk fordította arcát, s homlokára, ahonnan a »vér lecsordult« – talán épp a hegedő seb árkába –, »fényes árnyék« vetül: Csokonai.” Ma is emlékszem erre a költői áttűnésre, pedig fél évszázaddal ezelőtt ejtett rabul, még az Utunk-beli sorozat olvasása közben. A folytatása különösképpen: „A természet Balassinak súlyos fenség, nagy látvány: ilyen tájat csak lóról láthat az ember, amint egy hegyszorosból völgybe vagy síkra ér. Az, amit egy tág szempillantással átfog az ember, s amelynek levegőjét, illatait mohón a mellére szívhatja. Csokonai lehajol a földre, ahova a másik a ló hátáról nem hajolhat le [...], s a felvilágosodás

természet iránti tudós kíváncsiságával közletről kezdi vizsgálni. Így Csokonai már azt is meglátja, ami nemcsak a földön, hanem a földben van.”²³

Falun születtem, a földművesmunkák mindenikébe „belenőttem”, ültém lóháton is, de csak most ismertem meg igazán ezt a lírai magaslattól átölelő gyöngéd természetimádatot.

„Balassi sokszor visszasejlik Csokonaiban [...], olykor-olykor átveszi a Balassi-strófát is, de élményei kivetítésére nehézkesnek és körülményesnek bizonyul számára Balassi verselése. Mert nem a hadizsákmány vidékeinek tartja életének újabb és újabb tájait – figyel a lírai korváltásra Páskándi –, hanem az impressziók, a kedvek, a hangulatok vadászterületének. Ami azt igényelte, hogy a költő intimebbé, közvetlenebbé, áttekinthetőbbé hangolja líráját. Ez a lírai meghittség pedig gyorsabb tempót követelt.”²⁴ A játékos, gyöngéd, groteszkbe villanó természet- és világlátás annyira „megejtően” sikerül Csokonainak – mutat rá Páskándi –, hogy költői szeszélye, közvetlensége, olykori hetykesége, stílkönnyedsége Petőfiéig s még tovább mutat. Hadd tegyem hozzá: egészen József Attiláig, Weöres Sándorig, sőt Salamon Ernőig sugárzik.

A líra küldetésének megfelelően nyelvbe menti, nyelvvé szelídíti a világot. Annak, hogy az ízeletést is bevonja költői képeibe, majd a magyar lírai impresszionizmusban-szimbolizmusban mutatkozik meg a jól felismerhető hatása, amikor „illatok, ízek és színek Kánaánjában dúskálhatunk”. Egy olyan „mikroszkopizáló” szemléletnek lehetünk a tanúi, amelyről lírai szinten ő tudósít először bennünket. Feledhetetlen, ahogy lehajol a „kerti természet” veteményeihez és a „nyájaskodó” meg „tréfálkozó” virágokhoz. Nála a tulipán „kacsint” az emberre, aki viszont éppen ezért „megsüvege” őt.²⁵ Az asszociációk sorjázásának köszönhetően egy ugrással máris József Attilánál vagyunk, akinél – mint tudjuk – „tapsikolnak a jázminok”.

Az is kiderül *A vándor-lírából*, hogy Csokonai nemcsak a növényekhez, hanem az időhöz is lehajol. Balassi még csak az évszakokat érzékeli, Csokonai már konkrétá teszi az időt. Megjelenik – költői szinten – az idő mint érték, maga a felvilágosodás kori értékszerűség. Hogy aztán az impresszionizmus és a szimbolizmus irányzatában a perc, a pillanat fontos lírai hangulatteremtő tényezővé váljék. A modern költőutódok ugyanis nem a rigófűtűyös napfelkeltéről, hanem a hajnali lét átéléséről küldenek költői üzenetet.²⁶

Balassihoz viszonyítva Csokonai „víg borzadással” járja az antik romokat, s hetykén kijelenti: „Milyen »fenséges« volt, s íme, mégis romokká lett.”²⁷ Mintha valamiféle égi páholyból figyelne az értékeket elfedő „futós” időre. Ez az új „páholy” pedig a világ tréfás, öngunyoros, groteszkbe hajló szemlélete. Azt például, hogy nagyon szereti a bort, a kulacsnak tett szerelmi vallomásban fejezi ki: *Drága kincsem, galambocskám, csikóbőrös kulacsocskám!* Ennek esztétikai-stilisztikai értékét Páskándi – Bergson komikumelméletére is utalva – a komikumban fedezi fel: „Csokonai verse azért tökéletes, esztétikailag azért törés nélküli, mert érezteti, hogy [...] mintegy kívülről, felülről nézi »jobbik, józanabbik eszével« ezt a játékot.”²⁸

4.

Csokonai „minden költői világtáj felé szikrázik zsenije sarkcsillagával” – ekképp összegez Páskándi.²⁹ Ha az ész felülvizsgálja a világ rendjét, ha a „jobbik, józanabbik eszével” nézi az őt körülvevő világ állapotát – erősíti fel *A vándor-líra* Csokonai költői sugallatát –, a világ megjavulhat általa.³⁰

Páskándi is kívülről, felülről nézi a ránk telepedő, illetve a bennünk szenvedő világot. Onnan fentről üzeni nekünk: tőlünk is függ, hogy életművének kisugárzása világmegváltóvá váljék.

JEGYZETEK

¹ PÁSKÁNDI Géza, *A vándor-líra. A lírai „lélekvándorlás” áttekintése*, szöveggond., bev., függ. CSEKE Péter, Polis–PIM, Kolozsvár–Budapest, 2023.

² *Uo.*, 112.

³ *Uo.*,

⁴ *Uo.*, 113.

⁵ *Uo.*, 141–142.

⁶ ERDÉLYI Zsuzsanna, *Hegyet hágék, lőtőt lépék. Archaikus népi imádságok*, Kaposvár, 1974.

⁷ JUHÁSZ Ferenc, *Imák, apokrif mámorok*, Új Írás, 1970/9, 73–74.

⁸ Csoóri Sándor, *Csipkekoronák*, Élet és Irodalom, 1972/VI, 6.

⁹ „Az egész országban Kénos az egyetlen pont, hol a regölés vagy regélés ősrégi szokása úgyszólván a mai napig megszakítás nélkül fentmaradt.” FARAGÓ József, *Porka havak esedeznek...*, Utunk, 1960/52.

¹⁰ Lásd: MOLNÁR Ildikó, *Bezártságélmény és alkotói szabadság. Jancsó Elemér irodalomtörténész munkássága 1944-ig*, Szépirodalmi Figyelő Alapítvány – Erdélyi Múzeum-Egyesület, Budapest–Kolozsvár, 2023.

¹¹ Páskándi az 1954/1955-ös tanévben végezte el a másodévet a Bolyai Tudományegyetemen.

¹² Lásd: JANCsó Elemér, *A felvilágosodástól a romantikáig*, Bukarest, 1966; *A magyar irodalom a felvilágosodás korában*, Bukarest, 1969.

¹³ Uő, *Ifjú szívekben és mindig tovább*, Utunk, 1969/8.

¹⁴ Utunk, 1969/15–16.

¹⁵ JANCsó, *Nyelv és társadalom*, [Erdélyi] Tudományos Füzetek, EME, 1937. Ua.: Uő, *Irodalomtörténet és időszzerűség*, Kriterion, Bukarest, 1972, 113–137.

¹⁶ Uő, *Aranka György élete és munkássága*, különnyomat a *Magyar irodalomtörténet* című könyvből, Minerva, Kolozsvár, 1939. Ua.: Uő, *Irodalomtörténet... i. m.*, 138–168.

¹⁷ Uő, *Aranka György... i. m.*, 1947.

¹⁸ Uő, *Az összehasonlító irodalomtörténet-írás új útjai és módszerei* = Uő, *Irodalomtörténet... i. m.*, 335–347.

¹⁹ Apy Endre, *A magyar Pimodán*, Nyugat, 1908. január 1–február 16.

²⁰ PÁSKÁNDI, *Levél a Holmi szerkesztőségének*, Holmi, 1994/8, 123–124.

²¹ Uő, *A vándor-líra*, i. m., 292.

²² *A vándor-líra*, 87.

²³ *Uo.*, 105–106.

²⁴ *Uo.*, 102–103.

²⁵ *Uo.*, 102.

²⁶ *Uo.*, 140–141.

²⁷ *Uo.*, 192.

²⁸ *Uo.*, 116.

²⁹ *Uo.*, 104.

³⁰ *Uo.*